

Gierzwaluwen en de bescherming ervan in Nijmegen e.o.

Jochem Kühnen
Goudenregenstraat 5
6573 XN Beek Ubbergen
024-6635719 / 06-51914095
www.xjochemx.nl

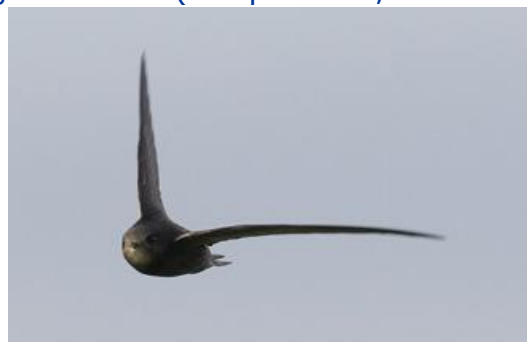
Inleiding

Gierzwaluwen zijn misschien wel de meest gespecialiseerde Nederlandse vogels. Gespecialiseerd in vliegen. Iets waar veel mensen aan denken bij het woord 'vogel' is het vliegen, misschien zijn gierzwaluwen daarom wel de meest typische vogels. Ze vliegen tenslotte bijna hun hele leven aan één stuk door. De bouw van de pootjes maakt het onmogelijk voor een Gierzwaluw om op een takje te gaan zitten, ze zijn alleen geschikt om ergens aan te hangen. Alleen om een nestje te maken met materialen die al vliegend verzameld zijn hebben ze een vaste bodem nodig. Ze zijn ontzettend honkvast, een paartje maakt jaar na jaar gebruik van dezelfde nestplaats. Na het nestelen keren gierzwaluwen terug naar zuidelijk Afrika, om het jaar erop weer naar precies hetzelfde plekje terug te keren.

Het voedsel van de Gierzwaluw bestaat uit vliegende insecten die tot op kilometers hoogte worden gevangen. Op nog grotere hoogtes wordt al vliegend de nacht doorgebracht door vogels die geen nestplaats hebben. Gierzwaluwen zijn zo behendig in het vliegen dat ze zelfs vliegend kunnen paren. Verder zorgen ook de duizelingwekkend snelle jaagvluchten laag boven de daken van huizen, in combinatie met het typische schrille zomerse geluid ervoor dat de Gierzwaluw zowel voor 'leken' als vogelaars interessante vogels zijn. Het zou dan ook zonde zijn als de Gierzwaluw in de loop der tijd uit de Nederlandse lucht zou verdwijnen. Daarom zijn er mensen die zich actief inzetten voor het behoud en uitbreiding van nestplaatsen. Wilfried de Jong en ik zijn daar bijvoorbeeld in Nijmegen actief mee bezig. In the ALV van de Vogelwerkgroep (VWG) Nijmegen e.o. van 30 maart 2009 is besloten dat ook de VWG zich bezig gaat houden met deze vogel. De Gierzwaluw is zelfs tot Jaarvogel van zowel 2009 als 2010 benoemd!

Taxonomie

Gierzwaluwen zijn ondanks hun naam geen familie van de zwaluwen. De Gierzwaluw (*Apus apus*) is de enige vertegenwoordiger van de familie gierzwaluwen (*apodidae*) die in Nederland broedt. Er broeden in Europa nog twee andere soorten van deze familie, de Vale Gierzwaluw (*Apus pallidus*) en de Alpengierzwaluw (*Apus melba*). Wereldwijd zijn er zo'n 90 soorten gierzwaluwen bekend, verdeeld over 17 geslachten, de meeste voorkomend in tropische gebieden. De familie gierzwaluwen vormt samen met de familie boomgierzwaluwen (*hemiprocnidae*, vier soorten in één geslacht) de orde gierzwaluwachtigen (*apodiformes*). Samen met de orde kolibries (*trochiliformes*) wordt de superorde apodimorphae gevormd. Over de precieze indeling bestaat wat onenigheid. Er zijn biologen die de kolibries niet in een aparte orde plaatsen maar als familie samen met de gierzwaluwen en boomgierzwaluwen in één

orde. Ook over de verdeling binnen de families en geslachten bestaat onenigheid, niet in de laatste plaats doordat sommige soorten zelfs voor kenners bijna niet te onderscheiden zijn. Hoe dan ook zijn de gierzwaluwen dus nauwer verwant met kolibries dan met zwaluwen.

De wetenschappelijke namen van verschillende families zijn afgeleid van het Latijns voor pootloos. Zoals gezegd hebben gierzwaluwen natuurlijk wel pootjes, maar ze zijn klein en niet geschikt om mee op takken te zitten omdat er geen naar achteren gerichte teen aanwezig is. De pootjes zijn wel erg krachtig en buitengewoon geschikt om aan verticale oppervlakken te hangen. Zowel kolibries als gierzwaluwen zijn echte luchtacrobaten. Iedereen kent wel het schijnbare gemak waarmee kolibries voor een bloem in de lucht kunnen stilstaan. Heel wat minder bekend zijn de acrobatische stunts die gierzwaluwen uit kunnen voeren. Alle gierzwaluwsoorten leiden een bestaan dat zich voor het overgrote deel in de lucht afspeelt. Er zijn tropische soorten die door watervallen heen vliegen om op de achterliggende rotswand te nestelen. De Stekelstaartgierzwaluw (*Hirundapus caudacutus*) zou de snelst horizontaal vliegende vogel ter wereld zijn, in het Guinness Book of Records van 1978 staat een snelheid van 172 kilometer per uur genoteerd. Onze Gierzwaluw mag dan niet door watervallen vliegen of 170 kilometer per uur halen, het is evengoed een spectaculaire vlieger. Tijdens het foerageren is een Gierzwaluw nog wel met een verrekijker te volgen, maar tijdens de typische jaagvluchten in kleine groepjes wordt dit al snel bijna onmogelijk. Ook het vermogen tot vliegend slapen en vliegend paren zijn spectaculaire eigenschappen.

Leefwijze

Gierzwaluwen zijn de ultieme zomergasten, ze arriveren rond Koninginnedag en zijn tegen begin augustus bijna allemaal al weer vertrokken. Ze overwinteren in het zuiden van Afrika, onder de evenaar. De vochtige warme zomers hier in Europa zorgen voor enorme hoeveelheden insecten. Het voedsel van de Gierzwaluw bestaat uit vliegende insecten en ze gebruiken de overvloed aan insecten tijdens onze zomers om hun jongen groot te brengen. Het grootbrengen van de jongen gebeurt in holtes in gebouwen. Oorspronkelijk waren gierzwaluwen rotsbewoners die nestelden in nissen en scheuren in de rotsen. Ook werd er in holle bomen genesteld. Hoewel beide nestplaatsen hier en daar nog wel gebruikt zullen worden, nestelt de overgrote meerderheid in bouwwerken van de mens. Bijvoorbeeld onder dakpannen die net niet helemaal goed meer liggen, onder loodslabben die niet helemaal goed meer aansluiten en in allerhande andere gaten en holtes. Het nestje bestaat uit allerlei lichte materialen. Dat moet ook wel, want gierzwaluwen landen niet op de grond om materiaal te verzamelen; al het materiaal moet in de lucht verzameld worden. Het zijn dan ook vooral veertjes, grasjes en blaadjes die door de wind in de lucht geblazen zijn die verzameld worden. Verder wordt bijna alles dat ze te pakken kunnen krijgen wel gebruikt zoals stukjes plastic, draadjes, (zaad)pluisjes of romantisch materiaal zoals vlindervleugels of bloemblaadjes. Al het verzamelde materiaal wordt met plakkerig speeksel dat na een tijdje uithardt aan elkaar en aan de bodem van de nestplaats geplakt tot een komvormig nestje ontstaat. Het is ook een gierzwaluwsoort die de nestjes bouwt waarvan de beroemde vogelnestsoep wordt gemaakt. Deze nestjes bestaan echter bijna geheel uit speeksel.

Jonge gierzwaluwen die net uit het ei gekropen zijn zien eruit als niet veel meer dan een buikje met een snavel. De ouders vliegen af en aan met insecten die ze met speeksel tot een balletje vormen en in hun keel meenemen. De balletjes worden als de jongen nog klein zijn eerst in stukjes gebroken voor ze worden gevoerd, later passen hele balletjes. De balletjes bestaan al snel uit een paar honderd insecten. Binnen een gierzwaluwgezinnetje worden in een seizoen dan ook honderdduizenden insecten gegeten. Zodra de vleugels met de typische lange handpennen en korte armpennen goed genoeg ontwikkeld zijn beginnen de oefeningen. Omdat gierzwaluwen vaak in maar kleine holtes nestelen zijn geen echte vlieg oefeningen mogelijk. In plaats daarvan worden wel de vleugel,- en borstspieren getraind door op te drukken. De jonge Gierzwaluw drukt zich hierbij op door met de vleugelpunten op de bodem van de nestplaats te drukken tot het lichaam geheel van de bodem getild

wordt en houdt dit soms minutenlang vol. Verder wordt er flink gefladderd waar broeders of zusters regelmatig de dupe van zijn. De spieren moeten sterk zijn, want de eerste vlucht van een jonge Gierzwaluw is een kritiek moment. Deze vlucht begint met een vrije val waarmee de nodige lift gecreëerd wordt, de vleugel is namelijk perfect gevormd voor een snelle vlucht, maar kan maar weinig lift genereren. Als na die vrije val niet overgegaan wordt tot reguliere vlucht en de jonge Gierzwaluw op de grond belandt is die bijna zeker ten dode opgeschreven. Een volwassen sterke Gierzwaluw kan met wat meters vlakke grond en veel moeite wel weer de lucht in komen, maar een jonge Gierzwaluw heeft hier veel meer moeite mee. Als het allemaal goed gaat met de eerste vlucht, wat meestal het geval is, vliegt de jonge Gierzwaluw nog een tijdje rond waarna de trek naar zuidelijk Afrika begint. Die eerste vlucht duurt gewoonlijk voort tot de eerste keer dat de vogel zelf een nestplaats heeft gevonden, vaak is dat niet eerder dan twee jaar later.

Project Ziekerstraat

September 2008 is er een succesvol einde gekomen aan mijn eerste project voor bescherming van gierzwaluwen. In mei 2008 viel het mij op dat er begonnen werd met renovatiewerkzaamheden aan een pand in de Ziekerstraat in het centrum van Nijmegen. Dit pand was bij mij al een tijd lang bekend omdat er zich nestplaatsen van een aantal paartjes Gierzwaluw in bevonden. Vanaf het dak van de Mariënborg garage had ik regelmatig de gierzwaluwen boven het centrum geobserveerd waarbij ik ook de nestplaatsen in het pand in de Ziekerstraat ontdekte.

Twee door rotting ontstane gaten in de holle gootbetimmering en een derde gat waar ooit een regenpijp had gezeten deden dienst als invliegopening. Omdat de goten waarschijnlijk ook aangepakt zouden worden bij de renovatie heb ik contact opgenomen met de aannemer en met de eigenaar van het pand. Er zou maar een kleine aanpassing nodig zijn om het de gierzwaluwen mogelijk te maken hun vertrouwde nestplaatsen te blijven gebruiken, namelijk het boren van wat gaten in de nieuwe gootbetimmering. Gelukkig waren zowel de aannemer als eigenaar van het pand zeer bereid mee te werken, waardoor er nu zelfs ruimte is voor zeven paartjes in plaats van drie. Er zijn keurig uitziende ronde gaten van iets minder dan 5 cm gemaakt in de onderkant van de gootbetimmering. In het seizoen van 2009 zal duidelijk worden of de gierzwaluwen de nieuwe invliegopeningen zonder problemen in gebruik nemen.

Het vinden van nestplaatsen

Tijdens zomeravonden zijn boven steden en dorpen op verschillende plaatsen groepen gierzwaluwen te zien. Op plaatsen waar vaak zogenaamde jaagvluchten worden uitgevoerd is de kans op nestplaatsen groot. Jaagvluchten worden in het Engels screaming parties genoemd, een term die beter weergeeft wat er gebeurt; groepjes gierzwaluwen vliegen al schreeuwend met grote snelheid laag over de daken, vaak duikend langs bewoonde nestplaatsen. Vanaf het dak van de Mariënborg garage waren verschillende plaatsen te zien waar vaak jaagvluchten werden uitgevoerd; nabij het pand in de Ziekerstraat (ter hoogte van de zogenaamde bedriegertjes), boven de Tweede Walstraat en boven het Koningsplein. In de Tweede Walstraat heb ik de nestplaatsen van verschillende paartjes makkelijk kunnen vinden. In drie dakkapellen dicht bij de kruising met de Ziekerstraat bevinden zich kleine ronde gaten, mogelijk bedoeld voor afwatering, twee per kapel. Of alle gaten bezet zijn weet ik nog niet. De nestplaatsen aan het Koningsplein heb ik nog niet gevonden, maar ik vermoed dat gierzwaluwen hier onder dakpannen nestelen. Het is vaak lastig invliegplaatsen van gierzwaluwen te vinden. Niet alleen omdat het vaak kleine onopvallende openingen zijn, maar ook omdat het eigenlijke invliegen zo snel gaat dat als je even de verkeerde kant op kijkt het al gebeurd kan zijn.

VWG werkzaamheden voor gierzwaluwen

Een korte tijd nadat de gaten in de gootbetimmering van het pand aan de Ziekerstraat waren gemaakt nam Wilfried de Jong contact met mij op. Hij was ook op de hoogte van de nestplaatsen in het pand en had de nieuwe gaten opgemerkt toen hij er weer eens langs kwam. De aannemer heeft Wilfried vervolgens mijn contactinformatie gegeven. Wilfried vertelde me dat hij contact had opgenomen met Laurens Rietveld en Peter Hoppenbrouwers van de VWG om het eens te hebben over

de gierzwaluwen van Nijmegen e.o.. Toen de afspraak voor een ontmoeting werd gemaakt ben ik hier ook voor uitgenodigd. Tijdens deze ontmoeting is besloten dat de VWG komende tijd wat extra aandacht aan de Gierzwaluw gaat besteden, inmiddels is duidelijk geworden dat de Gierzwaluw de jaarvogel voor 2009 en 2010 is. Peter gaat binnen de pagina van de VWG op waarneming.nl een aparte pagina voor de Gierzwaluw aanmaken. Op deze pagina kunnen locaties van invliegopeningen en waarschijnlijke nestplaatsen ingevoerd worden zodat een redelijk betrouwbare inventarisatie van broedvogels ontstaat. Door vliegende gierzwaluwen te tellen wordt alleen een indicatie verkregen omdat ook niet broedende vogels rondvliegen. Invliegopeningen kunnen zich op een heel andere plaats bevinden dan het eigenlijke nest. Gierzwaluwen kruipen soms nog meters verder nadat ze de opening in zijn gevlogen. De eigenlijke nesten zijn normaal gesproken nooit zichtbaar. Invliegopeningen kunnen gevonden worden door op zomerse ochtenden of avonden te zoeken naar gierzwaluwactiviteiten.

Zoals eerder gezegd zijn de typische jaagvluchten een goede indicatie van mogelijke nestplaatsen. Gierzwaluwen zijn koloniebroeders, dus als er een invliegopening is gevonden kan het lonend zijn de directe omgeving nog eens goed verder te bekijken. Tegen de tijd dat de zomer en dus ook de Gierzwaluw weer wat dichterbij komt zullen aanvullende tips gegeven worden. Naast het inventariseren is eveneens contact opgenomen met de stadsecologe van Nijmegen. Laurens, Wilfried en ik hebben advies geven over het via gemeentebesluit beschermen van gierzwaluwen. Er zijn al gemeenten die een vogelvriendelijk beleid voeren, bijvoorbeeld door de plaatsing van nestgelegenheden te stimuleren (er zijn speciale nestkasten en Gierzwaluwdakpannen beschikbaar) of door bestaande nestplaatsen te beschermen (aangepaste sloop/bouwvergunning bijvoorbeeld). Niet alleen gierzwaluwen zijn gebaat bij Gierzwaluwspecifieke maatregelen. Mussen en zwarte roodstaarten nestelen bijvoorbeeld ook wel in de speciale Gierzwaluwneststenen. We hopen dat de gemeente ook een informatiebrochure gaat maken, net zoals buurgemeente Groesbeek onlangs heeft gedaan. Deze brochure kan verstrekt worden bij bouw/verbouw-aanvragen om aandacht te vragen voor de stadsvogels. De VWG kan de gemeente hierbij helpen. Wilfried en ik blijven naast dit alles actief in het benaderen van aannemers, architecten, woningbouwverenigingen en particulieren om bestaande nestplaatsen te beschermen en waar mogelijk nieuwe nestgelegenheden te creëren.

Gierzwaluwen aan huis

Ook thuis probeer ik gierzwaluwen aan woonruimte te helpen. Ik heb afgelopen voorjaar met wat hulp twee zelfgemaakte nestkasten onder de goot gehangen. Het kan jaren duren voordat gierzwaluwen een nieuwe nestplaats ontdekken en in gebruik nemen. Om dit proces mogelijk iets te versnellen kan geprobeerd worden met gierzwaluwgeluiden overvliegende vogels aan te trekken. Gierzwaluwen reageren sterk op geluid, zowel reeds nestelende als zoekende vogels. Met wat geluk worden die zoekende vogels aangetrokken die zo de nestplaats ontdekken. Ik heb zelf ook op deze manier geprobeerd gierzwaluwen te laten weten dat er twee woningen beschikbaar zijn. Eén van de nestkasten is voorzien van een ingebouwde hoge tonen luidspreker. Hiermee heb ik geluiden van gierzwaluwen afgespeeld daarmee al meteen het eerste seizoen aandacht van overvliegende gierzwaluwen getrokken. Er zijn bij mijn weten nog geen vogels ingevlogen, maar er heeft al wel een Gierzwaluw aan de muur gehangen, iets onder de nestkasten. Maar alleen al het op enkele meters afstand van het raam langs vliegen van roepende gierzwaluwen maakt het lokken een spannende bezigheid die hoop geeft voor de toekomst. Zoals gezegd zijn er verschillende mogelijkheden om gierzwaluwen van nestruimte te voorzien; nestkasten, inbouwneststenen en speciale dakpannen. Mocht u willen proberen eens een héél andere soort dan de Koolmees onderdak te bieden, heeft u een hoge muur of sterk hellend dak dat niet op het zuiden gericht is, én een lange adem, neem dan gerust contact met mij op voor advies.

